

och jordbruksarbetare. Här kännetecknas historien framför allt av en dramatisk förändring i antalet sysselsatta inom jordbruket.

Mats Morell skriver om kosthållets utveckling, sett i sitt kulturella och sociala sammanhang. Här beskrivs olika tidsperioders livsmedelskonsumtion utifrån gjorda undersökningar av skilda samhällsgrupper.

Det svenska jordbruket var sällan något renodlat åkerbruk och *Carl-Johan Gadd* berör i sin artikel jordbrukets viktiga binärningar. Hur pass "agrart" det historiska Sverige egentligen var kan diskuteras. Bilden av det renodlade agrarlandet sammanhänger delvis med Sveriges internationellt sett låga andel stadsbefolkning och källmaterialets kategorisering av människors yrkestillhörigheter. Självhushåll och mångsyssleri utmärkte livet på landsbygden.

Rolf Adamsons bidrag behandlar i sju tidsåtskilda avsnitt staten och jordbruket. Det kan konstateras att det statliga intresset för styrning av jordbruket ökar paradoxalt nog samtidigt som jordbrukets andel av nationens produktion minskar. De senare periodernas ingripanden präglas av sin kriskaraktär. Det är en synnerligen komplicerad aspekt av jordbrukshistorien fram till 1935 som härmed presenteras.

Göran Hoppes artikel beskriver jordskiftena och den agrara utvecklingen. Skiftena är på ett sätt en symbol för agrar omvandling. Här betonas storskifte och laga skifte.

Maria Ågren behandlar ägande och beskattning, dvs. bondens relationer till andra bönder, samhällsskikt och till staten. Även detta avsnitt är ett exempel på en sammanfattning av ett omfattande forskningsfält.

Peter Aronsson skriver om bönderna och den politiska kulturen. Här betonas betydelsen av att använda skilda politik-begrepp för skilda tidsepoker. Att enbart applicera vår tids politik-begrepp på historien leder fel. Det handlar om olika sätt att göra politik.

Ett slags sammanbinding sker i volymens sista bidrag, genom *Janken Myrdals* agrarhistoriska syntes som kan ses som ett slags spekulativ teori om den agrara utvecklingens väsen. Den tekniska utvecklingen leder till ökad produktion och/eller produktivitet. Tre modeller framträder: 1. Allmogesamhällets påstådda stillastående ställs i relief mot förändringarnas språng i s.k. "take-offs". 2. Tillväxttakten stiger med ökande antal samtidigt levande människor. Det sker ett spel mellan knapphet på resurser och den mänskliga förmågan. 3. Utvecklingen sker steg- eller språngvis. De enskilda innovationerna står inte i centrum, utan komplex av

tekniska element. Jordbrukets företeelser griper i varandra. Nyheter som passar in i det förhärskande systemet attraheras, andra hamnar i periferin.

Modellerna ställs därefter mot en kronologisk översikt av utvecklingen. Tekniken *per se* kan inte förklara utvecklingens fram- och motgångar. Det kan däremot de sociala strukturerna och teknikens utnyttjande. Det innebär att den sociala struktur som bäst gynnar produktionen av de varor befolkningen efterfrågar också kommer att vara mest framgångsrik. Dvs. de tekniska sprången kommer att sammanfalla med sociala förändringar. (Jfr diagrammet på s. 320.)

Ytterligare två dimensioner tillförs resonemanget: trögheten i växelverkan mellan olika företeelser skapar en obalans som förvandlar stagnation till kris, som öppnar möjligheter till återhämtning och det förindustriella samhällets två typer av produktivitetsoökning – arealproduktivitet respektive arbetsproduktivitet. Det industriella jordbruket rör sig dessutom med ytterligare andra villkor som komplicerar bilden.

Trots skillnaderna mellan forskningsmetoder, arbets- och uttrycksätt inom skilda discipliner, inte minst mellan humaniora och naturvetenskap, ger volymen ett samlat intryck utan alltför stora t.ex. språkliga spretigheter. Den bör under lång tid fungera som ett givet referensverk på sitt viktiga område.

Anders Perlinge, Stockholm

Gunnar Henriksson: *Skiftesverk i Sverige. Ett tusenårigt byggnadsätt*. Byggnadsforskningsrådet, T16:1996. Stockholm, 346 s., ill.

Gunnar Henriksson har skrivit en "tegelsten" om en träbyggnadsmetod. Ursäkta ordleken men boken är faktiskt tung och dessutom tegelröd. Förf. har en lång arkitektkarriär bakom sig i en rad olika roller. Utformande byggnadsarkitekt och administrerande kontorschef, myndighetsutövande stadsarkitekt i Stockholm och, inte minst, professor för ett antal årskullar blivande arkitekter vid Tekniska högskolan i Stockholm. Ämnet har sysselsatt honom länge, och han har publicerat sig om skiftesverk i mindre format tidigare. Den aktuella volymen får ses som en sammanfattning av hans eget och andras vetande, ett referensverk. En poäng är att han omsatt sina kunskaper i samband med en rekonstruktion av en skiftesverkslada i Eketorp på södra Öland.

Varför intresserar sig en modern arkitekt för gamla

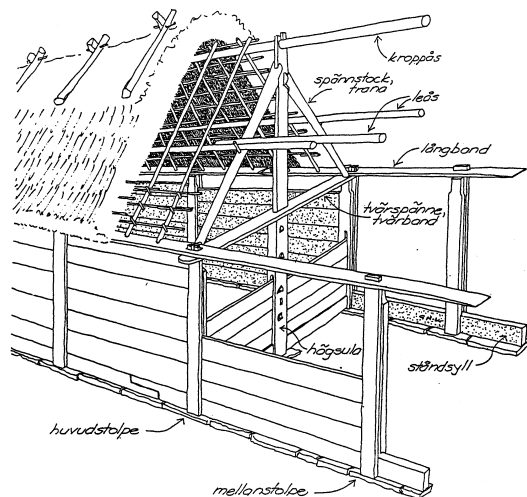
sneda och gistna lador? Det kan väl inte bara bero på, att han har en hel del in på knuten i sitt sommarlandskap Öland. Äldre byggande kan ses som något pittoreskt och vackert utan att det kopplas till det som utformas idag. Jag gissar att en viktig orsak kan vara att skiftesverket faktiskt liknar modernt byggande på flera sätt. Dels siktar det till att ekonomisera byggmaterialåtgången, dels är det ju ett byggsystem. Byggdelarna förtillverkas på byggsplatsen och sätts samman efter vissa mönster. De kan också tas isär vid senare tillfälle, eventuellt flyttas och återuppföras.

Boken har en klar disposition. Efter ett inledande överblickande och jämförande kapitel går förf. igenom de sju landskap i södra Sverige där skiftesverk varit vanligt – ett efter ett från väster runt sydligaste Sverige till Öland och Gotland. Förutom noter och litteraturhänvisningar återfinns i slutet en välbehövlig ordlista över byggtërmer med många dialektala benämningar. Även register över nämnda personer och ortnamn hittar läsaren här.

Språket är mestadels ledigt, men innehållet är knappast ämnat för sträckläsning. Texten är rikligt illustrerad med dels foton från olika tider, dels uppmättningsritningar av varierande ålder och nygjorda instruktiva skisser av byggdetaljer, prinsipsktioner eller byggnadsplaner. Bokens grafiska form är sammanhållen och tydlig, vilket inte utesluter att uppslagen varierar på ett positivt sätt.

I det inledande kapitlet beskrivs skiftesverk och jämförs med andra träbyggnadstekniker. Där ges också exempel från i första hand andra delar av Europa och hur man i senare tid försökt utveckla tekniken. Skiftesverk är ingen svensk uppfinning utan kommer som det mesta söderifrån, från Tyskland och Danmark, men även från sydost genom vikingarnas resor. Av tidiga fynd framgår att man inledningsvis grundlade och stabiliserade husen genom att gräva ner de vertikala stolparna i jorden. Också motståndskraftiga träslag rötar under dessa förhållanden, och man övergick därför till att ställa stolparna på stenar och senare på träsyllar ovanpå stengrunden.

Konstruktionen är som sagt ett monteringsystem utan spik eller beslag. Med olikformade yxor formas byggdelarna för att passas ihop där de möts. Stolpar och horisontella syllar och s.k. band bildar en stomme som förstyrkas av de plank som man travar i väggfälten – inbördes förbundna med grova träpluggar, dymlingar. Dessa används för att låsa konstruktionen tillsammans med olika former av knutar och tappar. Taket har utförts

i ett par varianter utgående från grova mittstolpar under nocken. Detta medger stora fria ytor, något som särskilt efterfrågas i lador och djurutrymmen.

Också korsvirkestekniken är en skelettkonstruktion men med tätare ställda stolpar och med snedsträvor för förstyrkning. Väggfälten är ju veka då de består av lera på flätverk. Knuttimring däremot är en modell som blir stabil i sig själv. Bärande stomme blir här samtidigt rumsgrens invändigt vilket innebär hinder. De tre teknikerna har emellanåt blandats i samma anläggning eller samma byggnad. Avgörande är funktionella och konstruktiva krav. Timrade hus har föredragits till bostäder och djurrum där man kunnat välja; de drar ju mycket mera virke. Men skiftesverk har också kunnat formas till täta och goda bostäder.

Med skiftesverket som ett anpassbart koncept – hur har det tillämpats i de olika trakter där det förekommer? Detta har intresserat förf. och drivit honom till bokliga studier och egna resor. Faktorer som spelar in är skogstillgång, träslag, historiska och kulturella band och myndighetsrestriktioner. Till skillnad från i vår tid byggdes med lokala material, och virke blev på vissa håll en bristvara. Särskilt tydligt är detta i södra Skåne, där vi fick korsvirke. I mellersta Skåne kunde virket oftare räcka till skiftesverk och upp mot Småland kunde timrade hus uppföras. Ek föredrogs framför furu som material, men när tillgången krympte fick man begränsa sig till ek i de mest utsatta byggdelarna. Sådant kan påverka detaljutformningen. I de tidigare danska landskapen har korsvirket påverkat detaljer i skiftesverket.

När svenska staten ville ha ek till örlogsfartyg kunde

man förbjuda bönderna att avverka egna träd, fast efterlevnaden varierade. Under 1700-talet utfärdades rekommendationer från statligt håll att medvetet välja skiftesverk framför timrade konstruktioner för att spara virke. I riktigt trängda lägen har man ibland tvingats övergå till hus av sten.

Skiftesverk har kunnat anpassas till ståtliga bostadshus och lador liksom till kojor och fiskebodas. Under 1800-talet finns exempel i skolade arkitekters mönsterritningar men i övrigt är detta folkligt byggande. Det gällde att få tak över huvudet för sig, sina djur och förråd. Tekniken förbättrades efterhand mot mera rationella och hållbara lösningar. Genom studiet av detaljer och den arbetsgång vid uppförandet av t.ex. en lada som förf. beskriver kommer läsaren arbetet nära. Alla dessa ansträngningar. Förståelsen för bebyggelsen ökar, och husen blir inte bara vackra inslag i landskapet.

Att Gunnar Henrikssons bok är resultatet av ett länge omhuldat projekt förstår läsaren. Tålmodigt utredande, sammanställningar, reflekterande kring en mängd egna observationer. De historiska avsnitten som knutits till respektive landskap ger god bakgrund för byggnadsstudierna. Vi får också en uppfattning om vad som finns bevarat, på hembygdsgårdar eller på de ursprungliga platserna. Arbetet faller in i det ökade intresset för äldre byggnadsteknik på senare år, ett intresse som inte bara vill dokumentera och förklara utan också sneglar på vilka slutsatser vi kan dra inför våra egna byggnadsuppgifter.

Jan C. Molander, Stockholm

Christenson, Per: *Trädgårdsväxternas historia*. ICA Bokförlag, Västerås 1997. 144 s., ill. ISBN 91-534-1746-1.

I den till synes allt stridare strömmen av trädgårdsböcker som givits ut under de senaste åren, som en följd av att "trädgårdsintresset" i vidaste bemärkelse bara verkar att öka i landet, finns det vissa titlar som skiljer ut sig och lockar på ett alldeles särskilt sätt. *Trädgårdsväxternas historia* var för mig en sådan bok. Dels utgör ämnet "kulturväxternas introduktionshistoria" en av huvudinriktningarna i min trädgårdshistoriska forskning, dels är de publicerade moderna svenska arbetena om just kulturväxternas historia mycket få i jämförelse med andra aspekter på trädgårdsväxterna och på ämnet trädgårdshistoria.

Per Christensons hållning till sitt ämne är lustfylld,

nyfiken men också ödmjuk och insiktsfull. Detta framkommer inte minst i ett par meningar i epilogen. "Det viktiga är att engagera sig, att skaffa sig ett personligt förhållande till sin trädgård och till sina växter", "Växter är ... beroende av att trädgårdsmästaren är lyhörd, för att de skall överleva". Visst är det så, "trädgård" är i första hand ingen boklig företeelse utan både allvarligt lärande och lustfyllt njutande liv. Denna insikt och hållning är grundläggande för mig och jag delar den med förf., och jag är glad för att han så oförblommerat vågar göra sig till språkrör för kärleken till växterna och till trädgården. Bokens avslutande mening: "Så lyssna på dina vänner, då kommer de att blomma för dig", må låta patetisk, men rymmer likafullt hemligheten att om man inte blir liten inför skapelsens under och möter blommorna med barnets oförställda förundran, så går lätt både glädjen och meningen med liv och trädgårdsarbete värdshus förbi.

Jag är väl medveten om att det goda sällan behöver vara det bästas fiende och att boken *Trädgårdsväxternas historia* har många kvaliteter och fyller en lucka i modern populärvetenskaplig trädgårdslitteratur. Likväl väcker boken många frågor, föranleder åtskilliga kommentarer och leder till en generell undran om förlagens ansvar för sina fackböcker.

Det säger sig självt, att en bok, som skall presentera ett flertusenårigt historiskt förlopp över stora delar av världen med flera tiotusentals aktörer i form av introducerade växter, måste begränsas för en bred allmänhet. Urvalet måste göras mycket snävt. I *Trädgårdsväxternas historia* presenteras ett drygt 60-tal taxa (släkten, arter, sorter) under egna kapitelrubriker. Ytterligare några tillkommer i respektive kapitel. Antalet skulle vara fullt tillräckligt för en bred exposé över introduktionsströmmar, ursprungsländer och representativa arter. I boken motiveras dock inte urvalet närmare på något sätt. Våra viktigare trädgårdsväxter blandas här med anonymiteter eller både historiskt och estetiskt/praktiskt perifera arter på likvärdigt utrymme. En handfull träd och buskar finns medtagna medan den svenska trädgårdshistoriens alla kategorier viktigaste träd och buskar inte ens omnämns.

Med urvalsfrågan aktualiseras också hela bokens uppläggning. Generaliseringar och sammanfattningar på någon hel- eller halvsida, sådant som inom det trädgårdshistoriska området i sig genererat åtskillig forskarmöda, blandas med detaljer på motsvarande utrymme av högst tillfällig karaktär. Tryfferingarna av växtbeskrivningarna med olika mytologiska bak- och